

Komparace lexika v českých překladech Míšeňské právní knihy

Libuše Spáčilová (Olomouc)

COMPARISON OF LEXEMES IN CZECH TRANSLATIONS OF THE LAW BOOK OF MEISSEN

The study presents the results of research aimed at comparing selected lexemes, primarily in the area of municipal law, used in 19 (Old) Czech translations of the Law Book of Meissen from the years 1400–1516 and in the German version of this legal document written between 1357–1387 in the central part of the German language area. This law book served as an important municipal legal document not only in various German towns, but also in many towns founded by German colonists in the Czech Lands. German terms for the study were chosen from the edited manuscript of the Law Book of Meissen written in German (the so-called manuscript B) and from three other manuscripts used in Olomouc at that time. In the analysis, primarily the diachronic aspect was applied; the diasituative and diastratic aspects were also taken into consideration, however.

KEYWORDS

Meissen Law Book, calque, germanism, compound, nominal phrases, translation

KLÍČOVÁ SLOVA

Míšeňská právní kniha, kalk, germanismus, kompozitum, nominální fráze, překlad

DOI

<https://doi.org/10.14712/23366591.2020.2.1>

1. ÚVOD

Míšeňská právní kniha sepsaná někdy mezi léty 1357 a 1387, která představuje modifikaci sasko-magdeburského práva, sloužila jako důležitý pramen městského práva nejen v mnoha německých městech, ale také v řadě měst v českých zemích založených severoněmeckými kolonisty, kteří ze své vlasti přinesli magdeburské, případně sasko-magdeburské právo označované podle města Magdeburk, v němž sídlila odvolací stolice zmíněné právní oblasti. Toto právo bylo platné v nově založených městech v severních Čechách, na severní Moravě, v Horní a Dolní Lužici a ve Slezsku.¹ Ve správě těchto měst byli od počátku měšťané německého původu. Příkladem může být německými kolonisty založené město Olomouc. V olomouckém Kodexu Václava z Jihlavy z let 1430–1492 (1528) je uvedeno, kdo se tehdy mohl stát členem městské rady. Musel to být mimo jiné ženatý muž německého původu zrozený z řádného manželského svazku, usazený ve městě, který dovršil 25. rok života.² Německy psané

1 Kolonizátoři přicházející z Bavorska přinesli do země jihoněmecké či švábské právo dříve označované jako právo norimberské.

2 V olomouckém Kodexu Václava z Jihlavy jsou zmíněny následující požadavky na budoucí-

OPEN ACCESS

informace právního charakteru byly pro městské rady v těchto městech naprostou samozřejmostí. V důsledku husitského hnutí se však situace v Čechách změnila. Zatímco moravská města založená německými kolonisty si uchovávala v městské správě i nadále výrazný německý ráz, nastala v Čechách v tomto typu měst zásadní změna. V městské správě získal převahu český element, německy psané dokumenty se proto stávaly nesrozumitelnými a musely být překládány do češtiny. Nejinak tomu bylo i v případě Míšeňské právní knihy.³

Dodnes zachovaných 19 českých překladů⁴ této knihy přináší důležité informace o vytváření odborné české slovní zásoby v oblasti městského práva i v oblastech každodenního života, o přejímání germanismů při překladu textu do tehdejší češtiny či o způsobu, jak byly tyto germanismy nahrazovány v mladších překladech českými výrazy. Vzhledem k tomu, že české překlady tohoto právního dokumentu byly pořizovány v delším časovém úseku let 1400–1516, bylo možné sledovat použití některých vybraných lexikálních jevů z hlediska diachronického. Při analýze, jejíž dílčí výsledky jsou prezentovány v této studii, mohl být kromě diachronního aspektu uplatněn také aspekt diastratický, protože volba výrazů při překladu do češtiny závisela i na idiolektu překladatele či písaře, na jeho zběhlosti a znalostech. Přihlédnuto bylo též k aspektu diasituativnímu, posuzujícímu výběr českých ekvivalentů a použití germanismů při překladu z hlediska druhu textu, tedy právního dokumentu, u kterého se — vzhledem ke skutečnosti, že sloužil městské radě při nalézání práva — předpokládaly jasné a uživatelům srozumitelné informace.

Do popředí zájmu předkládané studie se dostávají způsoby, jak překladatel nebo písař pracoval při vyhotovování textu s německými právními termíny či jinými odbornými výrazy, pro něž čeština v době překládání Míšeňské právní knihy neměla odpovídající ekvivalent. Nabízí se rovněž otázka, zda germanismy převzaté do českých překladů sloužily po celou dobu, během níž nové české rukopisy vznikaly, tedy mezi léty 1400–1516, jako jediné ekvivalenty, nebo zda byly v různých nově pořizovaných či opisovaných překladech nahrazovány českými lexikálními prostředky. V této souvislosti se objevuje několik dalších otázek: Jak byl vysvětlován jejich význam, aby byl i uživatelům neznalým němčiny přiblížen jejich obsah? Uvědomovali si písaři či

ho člena městské rady v tehdejší Olomouci: *Der aber sol in radt gesezt werden, so guter deütscher art und ehelichen geburt, ein ehelich beheürater mahn fünf und zwanzig jahr volckmlich alt, auss keiner andern oder frembden gericht, sondern alhier in der stadt gesessen in seinen ehren, frej, eines guten leumbdes oder geruchts, güttig, weis und stille undt bey ihm selbst vorschwigen sein und nicht truncken werden* (srov. Spáčilová — Spáčil, 2004, s. 70).

3 Počátky sasko-magdeburského práva v severních Čechách jsou spjaty s městem Litoměřice, které — podobně jako jiná města tohoto právního okruhu v našich zemích — vzniklo poblíž starší slovanské osady. Němečtí kolonisté — zakladatelé města — pocházeli podle názoru některých historiků z míšeňské marky. Litoměřičtí požádali v roce 1282 přísežné město Magdeburku o písemný souhlas k přijetí tamějšího práva či jeho částí. V důsledku toho bylo sasko-magdeburské právo v Litoměřicích užíváno (srov. CIM II, č. 11, s. 38).

4 Z hlediska historického vývoje češtiny zahrnuje doba vzniku překladů poslední období staré češtiny, tedy češtinu 15. století — doby husitské, a část období střední češtiny, tedy češtinu 16. století — doby humanistické.

překladatelé, že u germanismů jde o výrazy německého původu, a označovali tuto skutečnost nějakým způsobem v textu? Dají se na základě rozboru germanismů použitých v rukopisech stanovit skupiny rukopisů s českým překladem, v nichž jednotlivé exempláře vykazují podobné rysy v použití těchto lexikálních prostředků? Na tyto otázky se pokusí předkládaná studie najít odpovědi.

2. RUKOPISY ČESKÝCH PŘEKLADŮ MÍŠEŇSKÉ PRÁVNÍ KNIHY

Během zmíněného počestování původně německé samosprávy ve městech založených německými kolonisty na území Čech byli v důsledku husitského hnutí do městských rad voleni měšťané českého původu, pro něž byly německy psané právní dokumenty postupem času srozumitelné s menšími či většími jazykovými obtížemi. Z toho důvodu si nechávali Míšeňskou právní knihu vzhledem k její roli stěžejního právního dokumentu přeložit do češtiny. Z tehdejších překladů zůstává dodnes zachováno 19 rukopisů, z nichž deset je uloženo v institucích v Praze (jeden z nich se původně užíval v Litoměřicích), tři se nacházejí v Litoměřicích, dva v Klatovech a po jednom v Třeboni a Nelahozevsi. Neúplný je opis právní knihy pro město Jevíčko, uložený dnes ve Svitavách. Devatenáctý rukopis, který byl asi používán ve Slezsku,⁵ se dnes nachází ve Vídni. Třináct rukopisů je datováno, u šesti zbývajících lze určit dobu vzniku podle písma či filigránů — pět pochází z 15. století a jeden je ze století šestnáctého.

I podle počtu dochovaných českých překladů lze usuzovat, že Míšeňská právní kniha plnila v oblasti městské správy a soudnictví v českých městech, jež se po právní stránce řídila sasko-magdeburským právem, úlohu základního právního kodexu. Litoměřice se staly poměrně brzy odvolací stolicí a prostředníkem mezi českými městy v okruhu sasko-magdeburského práva a Magdeburkem, jenž představoval hlavní „instanci“ tohoto městského práva.

České překlady Míšeňské právní knihy sloužily především pro potřebu severočeských měst, ojediněle také regionům v jižních Čechách, konkrétně oblastem měst Horažďovice a Klatovy.

3. PŘEKLADY MÍŠEŇSKÉ PRÁVNÍ KNIHY A DŮSLEDKY PRO ČESKOU SLOVNÍ ZÁSObU

Při překládání textu z jednoho jazyka do jazyka druhého existoval i v 15. století podobně jako dnes problém nahrazování původního diskurzu diskurzem novým, tedy problém „zpřístupňování“ — od věrného překladu až k různým volným adaptacím a parafrázím (srov. Veselý, 2002, s. 17). S překladem tak úzce souvisí pojem ekviva-

⁵ O tom zřejmě svědčí erb vyobrazený v rukopisu. V dolní části fol. 2r je čtvrcený kolčí štít, jeho první a čtvrté pole je červeno-stříbrně polceno, ve druhém a třetím modrém poli se nachází zlatá orlice s červenou zbrojí a perizoniem. Na základě této skutečnosti se lze domnívat, že dřívějším (snad prvním?) majitelem byl někdo z ratibořských (opavských) knížat (srov. Spáčil — Spáčilová, 2018, s. 47).

Doba vzniku	Značka	Místo uložení
1448	M ₇	Praha, Knihovna Národního muzea
1455	M ₅	Praha, Knihovna Národního muzea
1465	K	Klatovy, Okresní muzeum
1469	P	Praha, Knihovna Parlamentu České republiky (původně Litoměřice)
1479	L ₁	Litoměřice, Státní okresní archiv
1479	L ₂	Litoměřice, Státní okresní archiv
1482	J	Jevíčko, Okresní archiv Svitavy (neúplný)
1485	L ₃	Litoměřice, Státní okresní archiv
1486	T	Třeboň, Státní archiv
1488	M ₃	Praha, Knihovna Národního muzea
1495	H	Klatovy, Státní okresní archiv
1499	M ₆	Praha, Knihovna Národního muzea
15. století	R	Nelahozeves, zámecká knihovna (rukopis pochází pravděpodobně z 30. let 15. století; jde zřejmě o nejstarší dochovaný staročeský překlad)
15. století	M ₁	Praha, Knihovna Národního muzea
15. století	M ₂	Praha, Knihovna Národního muzea
15. století	N ₁	Praha, Národní knihovna
15. století	N ₂	Praha, Národní knihovna
15. století	W	Vídeň, Rakouská národní knihovna
1516	M ₄	Praha, Knihovna Národního muzea

TABULKA 1. Doba vzniku, použité značky a místo dnešního uložení rukopisů s českými překlady Míšeňské právní knihy

lence. Ekvivalence v překladu se týká hledání vhodných výrazů, kombinace lexikálních jednotek, jednotlivých vět, ale také částí textu či kontextu (srov. též Westheide, 1995, s. 204) tak, aby oba texty — text výchozí i jeho překlad — byly ekvivalentní. Tato snaha se v různé míře zrcadlí i v jednotlivých rukopisech českého překladu Míšeňské právní knihy. Překladatel tehdy musel řešit dva velmi závažné problémy — první vyplýval z faktu, že řada slov v rané nové horní němčině⁶ byla polysémická, měla více významů, a pokud nebyl překladatel alespoň částečně zasvěcen do záležitostí v právní knize řešených, mohlo snadno dojít ke vzniku nesrovnalostí a omylů. Druhý problém souvisel s tím, že řada německých slov — především právních termínů — v době vzniku překladů Míšeňské právní knihy ještě neměla v češtině odpovídající ekvivalent, neboť německé městské právo znamenalo pro české země něco naprosto nového. To je nepochybně hlavní příčina výskytu řady germanismů v českých překladech Míšeňské právní knihy.

6 Období rané nové horní němčiny je vymezeno léty 1350–1650.

Část germanismů v těchto pramenech lze označit za tzv. přejímky typu A (srov. Newerkla, 2011, s. 71), např. *grad/grod*, *malšac/molšac* (dar nevěstě; vzájemný dar páru při zasnubách jako zástava za dodržení manželského slibu) či *musteil* (polovina zásob živobytí, kterou obdrží žena po smrti manžela při dělení dědictví) nebo *krakšten*, *krakštejn* (krakorec). Jde o přejatá slova, z nichž většinu tvoří právní termíny, vyplývající z nedostatku odpovídajících termínů v české slovní zásobě, protože v důsledku kontaktu českých zemí s německým kulturním prostředím se do českých zemí dostalo nejen nové — městské — právo, ale objevily se i nové formy organizace společnosti, nové právní předpisy, nové hmotné statky a nové poznatky z techniky do té doby v českých zemích neznámé, pro něž v češtině dosud z pochopitelných důvodů neexistovala žádná pojmenování. Přejatá slova, která měla tento nedostatek nahradit, získala záhy vysokou komunikativní hodnotu, stala se značně frekventovanými, což bylo nejlepším předpokladem pro jejich rychlou integraci do češtiny.

Druhou skupinu přejímek představují tzv. přejímky typu B (srov. Newerkla, 2011, s. 72) — výrazy, jež se v době přejímání stávaly konkurenty pro slova většinou domácího, někdy též cizího původu, jež byla pro pojmenování příslušné v českých zemích již dávno známé mimojazykové reality v češtině běžná a často používaná. Nová přejímka se tak stala jejich synonymem. Za příklad může sloužit třeba sloveso *krykovat*, které se objevuje v Míšeňské právní knize buď samostatně (*Krykujeta-li se dva aneb vice o jedno zbožie aneb dědinu* [P-309r]⁷), nebo ve spojení dvou synonym *sváříe se aneb krykují*, případně adjektivum *krykovní* ve spojení *ješto svadliví a krykovní sú* [P-387v], případně ve variantách *ješto svárliví a krykovní sú* [H-287r] nebo *ješto svárovní a krykovní sú* [K-253vb]. Z těchto krátkých kontextů vyplývá, že germanismus *krykovat* a adjektivum *krykovní*⁸ měly v české slovní zásobě ekvivalentní výrazy.

Z tematického hlediska jsou v Míšeňské právní knize zastoupeny přejímky v oblastech církev a náboženství (z. B. *krchov* ← v německém textu Míšeňské právní knihy *kirchhoff*, *bekyně* ← *begýne*), rytířstvo, dvorský život a feudální správa (*hrabstvie* ← *graffeschafft*), vojenství (*ku šturmu* ← *czu storme*), městská správa a městské právo (*ani hervet ani grod* ← *noch hergewet noch gerade*; *okolo toho rynku* ← *vmb den rynek*), řemeslo a živnosti (*fragnarové* ← *phragner*), zemědělství a lesnictví (*kbury* ← *gebawer*), kuchyně a potraviny (*žemle* ← *semel*), textilie (*kolče* ← *kolssch adir golc*), hry a zábava (*šenkovní domy* ← *schenckhewser*), podvody a darebáci (*žádný falešník* ← *keyn velscher*), medicína, léčivé rostliny a koření (*před storblyntem* ← *vor starblýnt*), mince, míry, váhy, počet (*tři funty* ← *drey phunt*) a příbuzenské vztahy (*nehtoprietelé* ← *nagelmagen*).

V důsledku kontaktu s němčinou byla česká slovní zásoba obohacena nejen výrazy přejatými z němčiny. Při překládání textu Míšeňské právní knihy do češtiny napodoboval tento cílový jazyk často i strukturu německých slov za použití českých komponentů. Vznikaly tak kalky — doslovné překlady původně cizích slov. Také tento

7 Na prvním místě je v hranaté závorce uvedena značka rukopisu (viz tabulka 1 na s. 3), následuje folio, na němž se uvedený výraz nachází.

8 Obě slova byla odvozená od starohornoněmeckého výrazu *krieg*, který byl od 10. století užíván ve významu ‚úsilí, odpor; svár; vzpírání se, oponování‘, od počátku středohornoněmeckého (dále jen střhn.) období (11. století) především ve významu ‚boj, spor řešený zbraněmi, ozbrojené střetnutí‘ (srov. Pfeifer et al., 1989, s. 932).

OPEN ACCESS

způsob rozšiřování slovní zásoby byl tehdy důležitý kvůli zmíněnému nedostatku odpovídajících termínů, neboť čeština do té doby neznala pojmenování pro řadu mimojazykových skutečností vyplývajících z recepce sasko-magdeburského práva ve střední části Evropy. V českém překladu Míšeňské právní knihy představují výrazy vytvořené podle struktury přejímaného slova, tzv. gramatické kalky, nemalou část inovované slovní zásoby. Vzhledem k tomu, že pro němčinu byla již v raně novohornoněmeckém období typická unverbizace, tedy cesta vedoucí k tvorbě kompozit, jsou nalezené kalky často kompozita (*vojštít* ← rnhn.⁹ *herschilt*) nebo nominální fráze složené z adjektiva a substantiva (*ortelový posel* ← rnhn. *ortelbote*) či předsunutého genitivu a substantiva (*míru rušenie* ← rnhn. *vredebruch*), případně se vyskytuje opis, který někdy vyplýval z nedostatečných znalostí překladatele (*věno ráno aneb zajtra* ← rnhn. *morgengab*¹⁰).

Velký podíl německých přejímek na rozšiřování tehdejší slovní zásoby v češtině — ať již v češtině adaptovaných německých slov nebo kalků vzniklých doslovným překladem německých výrazů, jež se v české verzi Míšeňské právní knihy nacházejí, je charakteristickým důsledkem tehdejšího česko-německého bilingvismu v českých zemích.

4. DOSAVADNÍ VÝZKUM SLOVNÍ ZÁSoby V ČESKÉ VERZI MÍŠEŇSKÉ PRÁVNÍ KNIHY

Jak německá, tak i česká verze Míšeňské právní knihy představují důležitý pramen informací nejen pro historiky, ale také pro lingvisty. Při zpracovávání edice jednoho z českých překladů tohoto právního dokumentu byl sledován především vliv německé terminologie na českou slovní zásobu v oblasti městské správy a městského práva. V centru pozornosti stál především český rukopis P uložený v knihovně Parlamentu České republiky, jen ojediněle byly germanismy použité v tomto rukopisu srovnávány s výrazy v odpovídajících pasážích ostatních 18 rukopisů s českými překlady — jednalo se např. o slova *grafeshaft*, *krchov* či *kyrchovní* nebo *herful* (srov. Spáčil — Spáčilová, 2018, s. 74n.). I tyto ojedinělé sondy do všech dosud dochovaných 19 exemplářů českých překladů Míšeňské právní knihy prokázaly, že přejaté výrazy z němčiny měly v překladech nezastupitelnou úlohu, neboť čeština dosud neměla pro řadu nových skutečností český ekvivalent a přejímky byly nejsnazším řešením, jak tyto skutečnosti v českém textu pojmenovat. Časté používání přejatých výrazů v komunikaci bylo důležitým předpokladem pro jejich zdomácnění v češtině. Podobně jako vybraným lexémům přejatým z němčiny byla při přípravě edice české verze Míšeňské právní knihy věnována pozornost také frazémům, které byly srovnávány s odpovídajícími protějšky v německé verzi Míšeňské právní knihy (srov. Spáčilová, 2017; Spáčil — Spáčilová, 2018, s. 73n.).

9 Uvedená zkratka označuje raně novohornoněmecký tvar slova.

10 Termín vykazoval v raně novohornoněmeckém období více významů. V kontextu Míšeňské právní knihy je chápán jako „jitřní dar, dárek manžela manželce po svatební noci“ (srov. Spáčilová — Spáčil — Bok, 2014, s. 551).

Překlady byly zřejmě opisovány, neznáme však původní zdroj a je těžké, snad i nemožné ho najít či alespoň přibližně stanovit. Nejstarší dochovaný český rukopis — rukopis R — nemusí být chronologicky nejstarším rukopisem obsahujícím český překlad. Mezi českými rukopisy nejsou žádné zcela identické, všechny vykazují především po formální stránce změny související s volbou odlišných výrazů, mnohdy se v důsledku chyb a omylů objevují i obsahové rozdíly a překlad vykazuje nižší kvalitu.

Současnému badateli komplikuje posouzení úrovně tehdejšího překladu mimo jiné i fakt, že řada středo- či raně novohornoněmeckých,¹¹ ale i staročeských výrazů prodělala do dnešní doby sémantické změny. Při posuzování správnosti tehdejšího překladu je proto zapotřebí významy v překladu uváděných ekvivalentů ověřit ve slovnících, jež tehdejší význam zachycují — např. v Lexerově středohornoněmeckém slovníku (Lexer), ve slovníku raně novohornoněmeckém (FDW) nebo v Německém slovníku bratří Grimmů (DWB) a ve Vokabuláři webovém. Příkladem úskalí může být např. sloveso *kumštovat* ve významu ‚žertovat, šprýmovat, říkat či dělat něco nevážného‘, které sémanticky odpovídá v německém textu slovesu *scherzen*, v českých překladech se vyskytuje tento germanismus ve spojení *klamaje aneb kumštuje* [P-353v; L₁-58va; L₃-51rb; M₁-101vb; M₂-134r; M₃-102va; M₄-105r; M₆-301rb; N₂-103va; T-86v; W-102ra] nebo *klamaje a kunštuje* [H-252r; K-238ra; L₂-77rb; M₅-93r; N₁-126va; R-172], v německých verzích Míšeňské právní knihy tomuto spojení odpovídá *schymphen adir scherzen* [B-43rb] — *schimpfen ader scherzen* [O₁-60r] — *schimphen adir scherz-in* [O₂-74rb] — *schimphin adir scherzin* [V-125rb]. U slovesa *klamati* uvádí Vokabulář webový výrazy ‚posmívat se, tropit si žerty; žertovat, laškovat; lhát, mluvit nepravdu; oklamávat, podvádět, obelhávat někoho; šálit, obluzovat, balamutit; svádět někoho něčím; šidit, připravovat lstí někoho o něco; koho poškozovat někoho podvodem nebo lstí‘ (srov. Vokabulář webový). Uvedené spojení *klamaje aneb kumštuje* se tedy skládá z výrazů, které si jsou významově podobné, byť na první pohled se zdá být význam obou sloves podle současné němčiny a češtiny jiný. Bez historických slovníků se tehdejší významy sloves dnes nedají zjistit.

Podobný příklad pro změnu významu se týká výrazu *pokoj* či od něho vytvořeného deminutiva *pokojik* (deminutivum se vyskytuje ve třech rukopisech); oba lexémy byly v českých rukopisech Míšeňské právní knihy používány ve významu ‚nerušené užívání majetku‘:

Když na dědinu aneb na vlastnie pokoj dělají před soudem [P-315r] — *Wenn man obir eyn eygen vride werkett von odir vor gerichte* [B-13va];

že jemu pokoj na to udělán jest [P-319v] — *že jemu pokojík na to udělán* [L₁-18va; M₁-56ra; M₅-38v] — *das vryde vor dor obir ist geworcht* [B-17ra].

Třetí příklad a možný zdroj nedorozumění představuje dnes sémanticky průhledné adjektivum *špatný*. V německy psaném rukopisu B se vyskytuje kompozitum *spatvenster* [B-23rb], které bylo přeloženo do češtiny jako *špatná okna*. Nejde však o špatná okna ve smyslu kvality, jak by se dnes mohlo zdát, nýbrž o slídová okna podle stržhn. výrazu *spât* ‚slída‘ (*Ale jsú-li ta sklenná okna udělaná aneb špatná okna v jistbách aneb*

11 Období středohornoněmecké (stržhn.) je vymezeno léty 1050 — 1350.

v jiných pokojích [P-328v]). Stejně adjektivum (*špatná*) je použito i v dalších rukopisech s výjimkou rukopisu T, v němž je chybně napsáno *splatná okna* [T-50v], a rukopisu M₅, kde lze najít spojení *špatná okna* [M₅-53r]. V rukopisech L₂ a M₇ toto spojení chybí a v rukopisu N₂ písař či překladatel zřejmě nepochopil význam kompozita *spatfenster* a slovo opsal beze změny, i když druhou část kompozita přeložil a zapsal (*Ale jsú-li ta sklenná okna vdělaná aneb špatfenstr okna v jistbách* [N₂-53rb]). Vzhledem k tomu, že Vokabulář webový adjektivum *špatný* ve smyslu ‚slídový‘ nedokládá,¹² dokonce se ve Vokabuláři webovém u hesla *špát* uvádí jen ‚surovina k výrobě skla‘, mohl by být dnešní uživatel českých rukopisů Míšeňské právní knihy na pochybách, o jaký význam u tohoto kompozita jde, a ani staročeský slovník mu informaci neposkytne.

Komplikací při posuzování úrovně překladu může být i fakt, že překladatelé či písaři v rukopisech použili více různých českých ekvivalentů, u nichž je na první pohled obtížné určit, zda jde o slova významově stejná, podobná nebo odlišná, např.:

a to aby pokázal s právem s usedlymi lidmi, ješto to sú viděli a slyšeli [P-319v, podobně T-37v a W-57vb];

a to aby pokázal s právem susedními lidmi, ješto to sú viděli a slyšeli [L₁-18vb, N₁-77va];

a to aby pokázal s právem s súdnými lidmi, ješto to sú viděli a slyšeli [M₅-39r, podobně M₇-85r, L₃-19va, M₃-36rb, H-216v, M₆-239vb, R-65, M₁-56va, M₂-74r];

a to aby prokázal s právem a k súdu slusejícími lidmi, ješto to sú viděli a slyšeli [L₂-30ra, podobně N₂-36va];

a to aby prokázal s právem a před lidmi k súdu příslusejícími, ješto to sú viděli a slyšeli [M₄-40r];

das müß her beweyßen mit gerichte czu wichpilde czu lantrechte mit gerichte vnd mit dyngphlichten, dy Is gesehen vnd gehort haben [B-17ra-rb].

V předložené pasáži textu se vyskytují adjektiva, jejichž význam není zcela totožný a jeho výklad závisí na interpretaci. Uvedené příklady svědčí o tom, že práce s rukopisy vyžaduje vzhledem k určitým změnám významů, k nimž došlo ve vývoji obou jazyků, od badatelů opatrnost.

4.1 NĚKTERÉ CHYBY A OMYLY V RUKOPISECH S ČESKÝM PŘEKLADEM

Odhalení nesrovnalostí spojených s překladem raně novohornoněmeckého textu Míšeňské právní knihy a jejich analýza nepředstavuje vždy nejjednodušší úkol, neboť není možné určit, který německý rukopis byl překladateli či písaři při vzniku konkrétního českého překladu jako základ k dispozici. Hodnocení, že jde o omyl překladatele či písaře, nemusí být proto vždy objektivní a správné. Kvalita překladu záležela i na kvalitě použité předlohy. Existují však nesrovnalosti, u nichž lze jednoznačně stanovit, že jde o chybu při překladu nebo při opisu. Následující příklad se týká srovnání českého rukopisu P s dalšími českými překlady a se čtyřmi německými rukopisy, které měly vztah k městu Olomouci (srov. Spáčil — Spáčilová, 2010):

¹² Tento význam však má ve 4. dílu svého slovníku Josef Jungmann (srov. Jungmann, 1838, s. 491).

...u vikpildē rychtārem a konšely a **soudními listy** [P-309v];
 ...u vikpildu rychtārem a konšely a **soudnými lidmi** [L₁-9rb];
 ...in wychpilde mit richter vnd scheppffen adir mit **gerichtis briffen** [B-8vb; srovnatelné i s pasáží v O₁-15v; O₂-32ra; V-52ra].

V tomto případě jde o zřejmou chybu, špatné čtení či nepozornost písaře, který změnil správný český ekvivalent *listy* za chybný, na stejnou slabiku začínající výraz *lidmi*. Chybné spojení *soudnými lidmi* [L₁-9rb], *súdnými lidmi* [K-186va] nebo *lidmi súdnými* [H-206v] se objevuje v tomto kontextu v českých překladech jen v těchto třech rukopisech. Jednou zapsal písař či překladatel obě možnosti, a to v rukopisu M₂ (*u vikpildē rychtārem a konšely a súdnými lidmi neb listy* [M₂-55r], ve dvou rukopisech pasáž chybí (J, M₇), avšak ve většině rukopisů v počtu 13 je překlad správný (*soudními listy*).

Omylů a chyb se dá v překladech najít mnohem více, namátkou např. ve spojení *po meči priateľ* [P-323v], které se sice vyskytuje ve správném tvaru v 17 rukopisech (pasáž chybí jedině v rukopisu J), ale v rukopisu M₇ je nesprávně uvedeno *pomoci priateľ* [M₇-87v]. Dalšího omylu se písaři dopustili např. v lexému *kladba*. V 16 rukopisech je zapsáno správně spojení *v klatbě / kletbě*; jen v rukopisu R a opět v M₇ stojí nesprávně *v kládě* [M₇-100v; R-137], v rukopisu J pasáž rovněž chybí. O podobné doklady není v českých překladech nouze. Následující dva příklady vedou k úvaze, zda nebyl český text diktován nedoslýchavému písaři (v kontextu správně *ke stolu* — zapsáno chybně *ke kostelu*, v kontextu správně *jednoho roku* — zapsáno chybně *jednú rukú*):

Když on s ní k stolu jde před obědem [P-306v] — *Když on s ní jde k kostelu [!] před obědem* [H-202r] — *Když on s ní kostelu [!] jde před obědem* [L₂-10vb]. — *so her mit er czu tysesche geet vor essen* [B-6rb].

Zaprie-li oni té činže, tento jest toho bližší pokázati na svatých jednú rukú činži a nic viece [P-333v]. — *Jestliže pak oni zaprie té činže, tento jest to bližší pokázati na svatých jednoho roku činži a nic viece* [L₁-32rb]. — *Lewkent se des czynses, der ist neher offt czu beweyssen off se czu den heyligen eyn Jar czýns vnd nicht mer* [B-27rb].

V překladech se vyskytují i místa, na nichž nejde o omyl či chybu, spíše se jedná o zúžení významu právního termínu, což mohlo tehdy znamenat problém. V německém textu je např. použit termín *phleger*, který má mimo jiné význam ‚poručník, dohlížitel, správce‘. To, jaké ekvivalenty zvolili překladatelé či písaři v některých českých překladech, je patrné z následujících ukázek:

Toho zbožie a toho dědičstvie nemohú ty strany žádným obyčejem těm dětem cizie učiniti [M₇-72v-73r]. — *Toho zbožie a toho dědičstvie nemohú ti strýční pěstúnové žádným obyčejem těm dětem cizie učiniti* [P-302v]. — *Toho sbožie a toho dědičstvie nemohú ti strážní pěstúnové žádným obyčejem tiem dětem cizé učiniti* [N₂-6ra]. — *Toho zbožie a toho dědičstvie nemohú ti strážní a pěstúnové žádným obyčejem tiem dětem cizie učiniti* [M₄-6v]. — *Das gut oder das erbe mogen en dy phleger denne in keyner weys enphremden* [B-3vb].

OPEN ACCESS

V rukopisu M_7 je uveden všeobecný ekvivalent *strany*, výraz v tomto kontextu velmi nekonkrétní a příliš obecný. Snad se jednalo o neznalost písaře v případě, že mu byl český text diktován a on nezachytil jedno z možných sousloví, která se vyskytují v dalších rukopisech. V šesti z nich (P, L_2 , L_3 , T, M_3 a W) byl použit výraz *strýčnī pěstúnové*. Při rozboru tohoto právního termínu je třeba zmínit, že adjektivum *strýčnī* bylo vytvořeno od substantiva *strýc* ve významu ‚ze strýcovy strany‘. Omezení obsahu pojmu *pěstún* v tomto smyslu by znamenalo jeho značné zúžení, a to na příbuzné z linie strýce. V 11 rukopisech se v této pasáži vyskytuje termín *strážnī pěstúnové*. U *pěstúnů* se pravděpodobně jedná o ty, kterým byla např. po smrti rodičů svěřená péče o osiřelé potomky. Adjektivum je odvozeno od substantiva *stráž* ‚střežení, péče‘. *Strážnī pěstúnové* byli ‚poručníci, dohlížitelé či správci‘, kteří měli dohlížet na řádné hospodaření s dědictvím či jiným majetkem nezletilých osiřelých dětí. Nejasná je tato pasáž v rukopisu M_7 , kde je v pravděpodobně původní nominální frázi použita navíc kopulativní spojka *a*. Není zřejmé, kdo je míněn substantivem *strážnī*. Spíše se lze domnívat, že se ve spojení *strážnī a pěstúnové* jednalo o omyl písaře při neopodstatněném zapsání kopulativní spojky.

Podobných, často zajímavých omylů a chyb je ve zkoumaných českých rukopisech více. Úvahy nad tím, jak k nim došlo, by mohly pomoci rekonstruovat okolnosti, za kterých zmíněné české rukopisy v městských kancelářích vznikaly.

4.2 PRÁCE PŘEKLADATELE ČI PÍSAŘE S GERMANISMY, JEJICH VYSVĚTLENÍ, PŘÍP. NAHRAZENÍ

V této kapitole budou pojednány způsoby, jak překladatelé nebo písaři pracovali při vyhotovování českého textu s německými právními termíny či jinými odbornými výrazy, pro něž čeština v době překládání Míšeňské právní knihy neměla odpovídající ekvivalent. Jen nepočtené germanismy typu A, které představují právní termíny, byly přejaty z němčiny, přizpůsobeny alespoň minimálně češtině a ve všech rukopisech s českými překlady použity, aniž by byly blíže vysvětleny. Skutečnost, že tyto germanismy nebyly v textu Míšeňské právní knihy opatřeny českým ekvivalentem, parafrází významu nebo slovem významově podobným, vede k úvaze, že to byly germanismy v českém právním kontextu již naprosto běžné, pro které tehdy známý český odborný výraz nebyl nutný. Příkladem může být termín *ubrman*,¹³ který se v uvedeném tvaru vyskytuje ve všech rukopisech bez jakékoli snahy nahradit tento přejatý výraz českým slovem či parafrází:

tehda jest ten král z Čech ubrman je rozděliti [P-399v] — *tehda jest ten král z Čech ubrman jě rozděliti* [L_2 -140ra] — *tehda jest ten král ubrman z Čech je rozděliti* [M_4 -185v] — *so ist der konyg von Behmen eyn obirman dy czu scheyden* [B-78vb].

V tomto právě zmíněném příkladu se jednalo o označení osoby, jejíž postavení bylo v právní situaci zemí střední Evropy důležité. Podobně jednoznačné použití germa-

¹³ *Ubrmann* bylo označení pro rozhodčího či soudce, který byl ustanoven oběma stranám, aby vyřešil jejich spor (srov. Spáčilová — Spáčil — Bok, 2014, s. 828).

nismu v roli právního termínu pro právní záležitosti představuje termín *grad/grod*. Slovo pochází ze střhn. *gerade* ve významu ‚věci k osobní potřebě ženy, např. šperky, šaty, látky, kuchyňské náčiní apod.‘ (srov. Spáčilová — Spáčil — Bok, 2014, s. 317–318) a nachází se jako přejímka ve všech českých překladech Míšeňské právní knihy. Není doprovázeno žádným synonymem ani parafrází či jiným vysvětlením:

Najstaršie dcera ta vezme grad napřed [P-305r] — *Najstaršie dcera ta vezme grad napřed* [J-236va] — *Dy eldyste tochter nympt dy gerade czuuor* [B-5rb].

Do stejné oblasti náleží též výraz *vetunk*, označení pro ‚soudem nařízenou pokutu‘. V podstatě synonymem a dalším německým termínem je vedle slova *wettung* také výraz *gewette*, ‚peněžitá pokuta placená soudci; zastavení ‚dání do zástavy‘ (srov. Spáčil — Spáčilová — Bok, 2014, s. 333). Právě *gewette* se často objevuje v německých rukopisech Míšeňské právní knihy užívaných v Olomouci. V českém textu se vyskytující germanismus *vetunk* je v Grimmově slovníku klasifikován jako výraz používaný ve starších svědectvích ve významu ‚peněžitá pokuta‘ (srov. DWB):

A vždy za každé ven poběžení třidceti šilink a tak často právu jeho vetunk [P-332r] — *A vždy žádá ven poběžení třidceti šilink a tej rychtě její vetunk* [L₂-48rb]. — *A vždy za každé ven poběžení třidceti šilink a takéž často rychtě tej její vetunk* [N₂-60ra-60rb]. — *A vždy za každé ven poběžení třidceti šilinkuov a takéž často rychtě té její vetunk* [M₄-64v] — *vnd als offte dem gerichte seyn gewette geben* [P-26rb].

Dalšími termíny — např. z oblasti dědického práva — jsou výrazy *leipczucht* a *leibgeding* — oba v podstatě ve významu ‚doživotní renta ženy; zdroj příjmů, zvláště vdovy‘ (srov. Spáčil — Spáčilová — Bok, 2014, s. 494–495). Termín *leibczucht*, který je použit v Saském zrcadle i v německé verzi Míšeňské právní knihy, se jako synonymní výraz objevuje i v její české verzi.

Nabízí se srovnání s termíny v českých překladech, jejichž vyhotovitelé použili v 15 rukopisech vedle obou germanismů také shrnující český ekvivalent *životní věno*, asyndeticky připojený; v jednom rukopisu se vyskytuje formulace *to jest životnie věno* [H-209v]. V rukopisu M₇ nejsou germanismy v této pasáži zapsány vůbec (*Neb jí v tom času jejie životnie věno folkuje* [M₇-80r]) a ve třech rukopisech (L₂, N₂ a M₄), u nichž se během výzkumu výrazně projevovало překonávání germanismů prostřednictvím použití či vytvoření českých ekvivalentů, je rovněž patrna tendence použít český výraz. Překladaatelé či písaři se v těchto rukopisech snažili nahradit každý z obou germanismů českým ekvivalentem, ale zřejmě pro jistotu a z důvodu jednoznačnosti a upřesnění uvedli oba germanismy:

ješto je v životě nese v tom času její životnie věno, i jejie životnie, jakož slove po německu leipczucht a lepší to folkuje [L₂-19vb] — *ješto je v životě nese v tom času její životnie věno i její životnie, jakož slove po německu leipczucht a leipgeding, to jěj folkuje* [N₂-22va-22vb] — *v tom času její životnie věno a její životní jakož slove po německu laybczucht a laybdynk, to jí folkuje* [M₄-25v] — *Ir leýpgedinge ader leýpczucht volget ir doch* [B-11ra].

OPEN ACCESS

O několik folií dále se v jiné pasáži o doživotní rentě ženy vyskytuje ve většině rukopisů vedle německého termínu i termín český; v rukopisech L_2 , N_2 , M_4 je však pouze český ekvivalent *žitovníe věno*: *Takěž musí paní na svém leipczuchtu, na životniem věnu* [P-314v]. Tato formulace je i v dalších 11 rukopisech — M_3 , L_1 , L_3 , T , M_3 , H (na svém *leypczucht*, na *žitovníem věnu* [H-211v]), M_6 , M_1 , M_2 , N_1 a W . Pouze český ekvivalent se vyskytuje v rukopisech L_2 , N_2 a M_4 (*Takěž musí paní na životniem věnu* [N_2 -26rb]).

Dalším příkladem v této kategorii germanismů je druh pokuty označovaný jako *vergeld*, představující ‚peněžní náhradu za zabití člověka, kterou vyplatí viník pozůstalým, později též za zabití zvířete‘ (srov. DWB). V příslušném textu Míšeňské právní knihy se v příslušné pasáži objevuje v 15 rukopisech pouze tento germanismus bez bližšího objasnění významu (srov. *Pakli umře, má je on zaplatiti s jeho pravým vergeltem* [P-336r]). Takové vysvětlení je uvedeno pouze ve třech rukopisech (L_1 , L_2 a M_4), a to jako *odkladné/úkladné penieze*. Tato sémantizace vyplývá z významu slova *odklad* jakožto ‚satisfakce, zadostiučinění‘ (srov. Vokabulář webový):

Pakli umře to dobytče, má je on zaplatiti jeho pravým vergeltem, to jest usazenými úkladnými penězi [L_1 -35ra]. — *Pakli umře, má je on zaplatiti jeho prvním vergeltem, to jest usazenými odkladnými penězi* [M_4 -72v]. — *Stirbet is abir her sal is gelden mit seynem gesaczten wergelde* [B-29rb]).

Na závěr této části, v níž byly představeny výrazy z oblasti práva, bude zmíněn i velmi frekventovaný termín *vikpild*, příp. adjektivum *vikpildský*. Termín, jenž se mnohokrát vyskytuje ve všech českých rukopisech, je sémanticky značně široký, zahrnuje významy ‚oblast, v níž platila městská privilegia a právo‘, ‚právní okrsek města‘, ‚území města‘, ‚městské právo‘ a ‚pravomoc nad městem‘. Tento termín byl nepochybně všeobecně známý, což byl zřejmě důvod, proč jeho sémantizaci v textu nebylo věnováno více pozornosti. Jedině v rukopisu M_4 byl, a to jen v některých pasážích, nahrazen českým ekvivalentem:

Což u *vikpildu* aneb v zemském právu na kněží, jeptišky aneb na jiné duchovníe lidi odumře vlastnieho aneb činežného zbožie [P-335v] — Což u *vikpildě* aneb v zemském právě na knězie, na jeptišky aneb na jiné lidi duchovníe odumře vlastnieho aneb činežného zbožie [L_1 -34rb]. — Což v *městckém* aneboli v zemském právu na kněží, jeptišky aneb na jiné duchovníe lidi odumře vlastnieho aneb činežného zbožie [M_4 -71r-71v]. — Was in *wychpilde* adir in lantrecht off phaffen adir off andir geystliche leute adir nonnen irstirbet eygens adir czyns an gůtern [B-28vb].

A jest zemské právo, *vikpildské právo* a ciesařské právo [P-355r]. — A jest zemské právo, *městcké právo* a ciesařské právo [M_4 -107v].

[...] sic nemají tomu v žádné jiné panstvie dáti, přijíti ani v *vikpild* [P-335v] — [...] sic nemají tomu v žádné jiné panstvie přijíti ani v *německém právě* [M_4 -71v].

České ekvivalenty vytvořené v českých překladech Míšeňské právní knihy pro označení tohoto práva plně odpovídají kontextu, do něhož toto právo náleží — jde o městské právo a souhrn městských právních předpisů (srov. Vokabulář webový),

kteře byly přineseny německými kolonisty. Přesně tomu odpovídají i zapsané ekvivalenty.

Přejímky typu A se nevyskytují pouze v právní terminologii, ale i v dalších oblastech každodenního života, např. v oblasti stavební, kde se objevila v českém překladu Míšeňské právní knihy např. přejímka *grunt* (*Jako chce-li on vydělati ven z **gruntu** jednu pivnici* [P-329r]). Tato pasáž chybí pouze v rukopisech M_7 a J, jinak je ve všech rukopisech uvedena. Je však třeba dodat, že český ekvivalent k přejímce z *gruntu/kruntu* je zapsán pouze v rukopisech N_2 a M_4 (*Jako chce-li on vydělati ven od **základu** jednu pivnici, kteráž na jedné straně jeho susedá dotýče aneb na obú stranú* [N_2 -55va]; *Jako chce-li on vydělati ven od **základu** jednu pivnici* [M_4 -59v]). Tento germanismus se objevuje ještě v jiné pasáži českých překladů: v každém rukopisu se vyskytuje výraz *grunt*; český ekvivalent se nachází nejen v rukopisech N_2 a M_4 jako v předchozím kontextu, ale také v rukopise L_2 :

*Kdež dva podle sebe sedita a jednoho seditie vpadlo jest podle toho až do **gruntu** aneb v zemi aneb sic jiné stavenie, ten má to zpraviti a polepšiti, čiež to jest* [P-330v]. — *Kdež dva podle sebe sedita a jednoho stavenie upadlo jest podle toho až do **dna** a do **gruntu** [!] aneb v zemi neb sic v jiné stavenie, ten má to zase zpraviti a polepšiti, čiež to jest* [L_2 -46rb]. — *Kdež dva podle sebe sedita a jednoho stavenie upadlo jest až do dna do **gruntu** aneb v zemi aneb sic jiné stavenie, ten má to zase zpraviti a polepšiti, čiež to jest* [N_2 -57va]. — *Kdež dva podle sebe sedita a jednoho seditie upadlo jest do **dna** anebo do **gruntu** aneb v zemi aneb sic jiné stavenie, ten má to zpraviti a polepšiti, čiež to jest* [M_4 -61v].

Ve snaze o jednoznačnou sémantizaci se ve třech uvedených rukopisech (L_2 , N_2 a M_4) vyskytuje vedle germanismu *do gruntu/gruntu* i český výraz *do dna*. Shodu významů obou slov potvrzuje Vokabulář webový.

Pro úplnost zbývá dodat, že mezi přejímky typu A, které v českých překladech nebyly co do významu blíže vysvětlovány, se řadí nejen substantiva, ale i slovesa a adjektiva. Např. sloveso *fantovati* — češtině přizpůsobený výraz převzatý z němčiny — se objevuje bez jakéhokoli vysvětlení či připojení českého ekvivalentu, jako by se předpokládalo, že význam je všeobecně známý, a to i v rukopisech L_2 , N_2 a M_4 , kde byly v již zmíněných případech germanismy nahrazeny českými ekvivalenty:

*Chce-li jeden **fantovati** na obraně svého vlastnieho* [P-333r] — *Chce-li jeden **fantovati** na obraně, to jest na hospodářství svého vlastnieho* [L_2 -50ra] — *Chce-li jeden **fantovati** na obraně, to jest na hospodářství* [N_2 -62vb] — *Chce-li jeden **fantovati** na obraně, to jest na hospodářství svého vlastnieho* [M_4 -67v] — *Will eyn man **phenden** off der gewer seynes eygens* [B-27ra].

Sloveso *fantovat* bylo používáno v oblasti právní ve významu ‚zajišťovat někoho (dlužníka) na majetku, aby svým majetkem pro dluh nemohl volně nakládat; zabavovat, obstavovat, zajišťovat majetek, aby s ním nemohlo být volně nakládáno‘ a jeho význam byl, jak se dá usuzovat z použití slovesa v kontextu, všeobecně známý až do dnešní doby.

Nepatrnou změnu oproti předchozí jednoznačné sumarizaci vykazuje adjektivum *činžový/činežný*, převzaté do češtiny z latiny přes němčinu, které bylo použito ve všech českých překladech s jedinou výjimkou, a to v rukopisu M_4 , v němž se nachází — a to je právě zmíněná výjimka — český ekvivalent:

Toto jest mluveno od těch věcí, kteréž jeden muž sám má v svém domu aneb v činžových domiech [P-327v]. — *Toto jest mluveno od těch věcí, kteréž jeden muž sám má v svém domu aneb v najatých domiech* [M_4 -56r]. — *Is wer denne aús gescheyden mit worten dis is gerett von den dyngen dy eyn man selber hat in seýme hawse ader czinsheűsern* [B-22va]

Ve zkoumaných českých překladech byly zjištěny v souvislosti s právě představenou skupinou přejímek některé zvláštnosti, z nichž jedna bude zmíněna na závěr této kapitoly. Následující příklady týkající se slov podobného významu *freveler* a *kvaltovník* jsou germanismy a náleží rovněž ke slovní zásobě používané v Míšeňské právní knize. Zvláštní jsou tím, že v českém textu je použita bez bližší sémantizace pouze přejímka *kvaltovníci*, která vychází ze střhn. *gewaltner*, *gewalter*, *gewaltaere*, násilník, útočník; v německém textu se tento výraz vůbec nevyskytuje, použit byl výraz *freveler*, který však do českého překladu nebyl ani jednou zařazen: *Ušli-li by ti kvaltovníci odtud* [P-332v] — *Kwemen auch dy vreueler* [B-26va]. Lexém *kvaltovníci* je doložen ve všech českých rukopisech s jedinou výjimkou, a to neúplného rukopisu J, kde pasáž chybí. Ani ve čtyřech německých verzích Míšeňské právní knihy majících vztah k městu Olomouci (srov. Spáčil — Spáčilová, 2010) se výraz *gewalter* v tomto kontextu vůbec nevyskytuje, jak dokládá příslušné místo v jednotlivých rukopisech:

Kwemen auch dy vreueler [B-26va] — *kwemen auch die freueler douon* [O_1 -38r] — *qwemme auch vreuil* [O_2 -54vb] — *qwemme auch die vreuiler* [V-88va].

Použití přejímky v českém překladu, aniž by byla tato v textu nějak blíže vysvětlena uživateli, se netýkalo velkého počtu termínů. Mnohem více bylo těch výrazů, u nichž překladatelé či písaři hledali cestu, jak je přiblížit uživatelům analyzovaného právního dokumentu. Rozbor jednotlivých rukopisů ukázal, že kategorie přejímek typu A nebyla jednou pro vždy daná, nýbrž se v průběhu let vyvíjela. Výsledky tohoto dílčího výzkumu poukazují především na rukopisy L_2 , N_2 a M_4 , u nichž projevil překladatelé či písaři výraznou snahu nahradit některé germanismy typu A českými ekvivalenty. Vycházeli snad z jednoho zdroje českého překladu Míšeňské právní knihy, v němž byla tato tendence tak výrazná? Je zcela možné, že snahu nahradit germanismy v oblasti právních termínů projevil překladatel či písař nejstaršího z těchto tří rukopisů a jeho nástupci text pouze opisovali, aniž by činili v tomto směru nějaké změny.

4.3 HLEDÁNÍ A TVOŘENÍ EKVIVALENTŮ PRO ČESKÉ PŘEKLADY MÍŠEŇSKÉ PRÁVNÍ KNIHY

Při překládání německého textu Míšeňské právní knihy čeština často napodobovala strukturu německých slov za použití vlastních komponentů. Výsledkem byl vznik do-

slovných překladů původního slova, již zmíněných kalků. Kalkování bylo rovněž důležitým způsobem rozšiřování tehdejší slovní zásoby. Při překládání rukopisu Míšeňské právní knihy byl tento způsob inovace slovní zásoby důležitý, neboť čeština — jak bylo několikrát zmíněno — do té doby neznala pojmenování pro řadu mimojazykových skutečností vyplývajících z recepce magdeburského práva ve střední části Evropy. V českém překladu Míšeňské právní knihy představují gramatické kalky, tedy výrazy vytvořené podle struktury přejímaného slova, nemalou část inovované slovní zásoby.

4.3.1 KOMPOZITA A NOMINÁLNÍ FRÁZE

Při překladu německých kompozit, která se již tehdy v němčině vyskytovala v hojně míře, bylo kalkování obvyklé — bylo vytvořeno opět kompozitum, např. *polubrat-řie, polusestrie* [P-303r]. Tyto kalky doslova odpovídaly německé předloze *halbbruder, halbswester* [B-4ra], podobně jako výraz *chlebojz* [P-333r], vytvořený překladem označení *brotesse* v německém textu a vyskytující se téměř v každém rukopisu. Variantou bylo kompozitum *chlebojedec* v rukopisu K [K-213rb]. Jediným rukopisem, v němž tento kalk chybí, je rukopis M_4 . Překladatel či písař výraz jednoduše vynechal (v ukázce je místo označeno dvěma pomlčkami), což jen nepatrně zúžilo obsah výpovědi — člověk ve službách pána nemusel být jen posel:

— *Neučiní-li on toho, tehdy móż jeho pán aneb toho pána **chlebojz** aneb posel dobře fentovati bez práva* [P-333r]. — *Neučiní-li on toho, tehdy móż jeho pán aneb toho pána — posel dobře fentovati to jest základ vziati bez práva* [M_4 -67r]. — *Tut her das nicht, So sal en der herre adir seyn bote, der seyn **brotesse** ist, phenden ane gerichte* [B-26vb].

Jindy byl pro překlad německého kompozita do češtiny vybrán jako ekvivalent derivát (*sadové* [P-303v] — *bawmgarten* [B-4rb]) nebo nominální fráze — buď s atributem ve formě adjektiva v antepozici (*zemské právo* [P-306r] — *lantrecht* [B-5vb]), nebo nominální fráze s předložkovým atributem v antepozici (*po meči přítel* [P-304r] — *swertmage* [B-5ra]).

*tu má býti jich poručník jich rovně urozený **po meči přítel*** [P-323v] — *Worde eyn man czu tode irslagen dy vorderung erbit her off seyne kýnt hat her nicht kýnder so erbit se off seynen nesten **swertmagen*** [B-16ra].

V rukopisu M_7 se objevuje také modernější varianta atributu v postpozici — *přítele po meči* [M_7 -84v].

Nominální fráze s předsunutým adjektivem se vyskytuje jako český ekvivalent v Míšeňské právní knize poměrně často (např. *kromě zavázaných dní* [P-342r] — *awsennig den gebunden tagen* [B-34ra]), jen výjimečně se počet atributů v obou jazycích liší (např. v *horkém účinku* [L_1 -31ra] — v *tom ručniet horkém účinku* [P-332r] — *in der hanthafte tat* [B-26va]); v rukopisu M_7 se nachází v nominální frázi jen zájmeno a substantivum (v *tom účinku* [M_7 -93r]), dva rukopisy dokládají použití jednoho shodného atributu (*na tom horkém účinku* [L_2 -48rb, M_4 -65r]), vícekrát doloženy, a to celkem

16krát, jsou v této konkrétní pasáži dvě adjektiva (v *ručném horkém účinku* [M_3 , K, P, L_1 , L_2 , L_3 , T, M_3 , H, M_6 , R, M_1 , M_2 , N_1 , N_2 a W]); v rukopise J pasáž chybí.

V některých rukopisech zůstává překlad určitých právních termínů — např. odborných výrazů či sousloví — stejný, v jiných rukopisech vykazují překlady variabilitu, např. německý termín *mit gewoppeter hant* [B-26rb] je ve všech rukopisech kromě dvou výjimek přeložen spojením *s oděnou rukú* [P-332r], v J pasáž chybí a v rukopisu M_7 je uveden simplex *brañ* bez adjektiva (*s braní* [M_7 -93r]). V rukopisu L_2 se vedle tvaru *s oděnou rukú* vyskytla též forma s protetickým *v* — *s voděnou rukú* [L_2 -48ra].

Podobně i adverbiální frazém a právní termín *mit gesampter hant* (‘společně, solidárně, ve smyslu společné odpovědnosti’, srov. Lexer) vykazuje více než jeden ekvivalent. Ruka v tomto frazému vystupuje jako symbol spojení, sjednocení, jako symbol sloužící k potvrzení slibu nebo při uzavření smlouvy, jako dodnes aktuální gesto. V řadě těchto příkladů šlo o doslovný překlad německých termínů. V českém textu se vyskytuje ve zkoumaných rukopisech většinou v podobě českého ekvivalentu *pospolní rukú* se dvěma výjimkami, které tvoří rukopisy L_1 a M_7 (v J pasáž chybí):

*Bude-li více rukojmí a slíbie **pospolní rukú** za ten dluh* [P-346v] — *Bude-li více lidí rukojmí a slíbie **poslušnú rukú** za ten dluh* [L_1 -48ra] — *Pakli jest více lidí rukojmí a slíbie **jednostojnú rukú** za ten dluh* [M_7 -102v]. — *Werden mer leúte búrger vnd globen **mit gesampter hant** vor dy schult* [B-37vb].

Tímto postupem získala čeština řadu nových lexémů, často kalků sestávajících ze slov českého původu vytvořených podle německého vzoru, což nepochybně znamenalo velké obohacení české slovní zásoby, především v oblasti městského práva.

Existují i takové případy, kdy v dříve zkoumaných německých textech Míšeňské právní knihy není žádný právní termín uveden, vyskytoval se pouze volný opis situace a v českých překladech se objevil nově vytvořený český termín:

*Má-li jeden diel na jednom domu aneb na jednej huti, ten móž svůj diel zastaviti aneb prodati bez toho vuole, kteréhož **hromadníka**¹⁴ druhá polovice jest* [P-334r]. — *Hat eyner teyl an eyne hawse adir an eyner hytten, der mag seyn teil wol vorseczczen adir wol vorkauffen an der willen, **der das ander ist*** [B-27vb].

Jedině v rukopisu M_7 odpovídá pasáž německé předloze v rukopisu B, substantivum *hromadník* v rukopisu M_7 chybí: *Má-li jeden diel na jednom domu aneb na jedné huti, ten muož svůj diel zastaviti aneb prodati bez toho vóle, čiež druhá polovice jest* [M_7 -94v]. Až na jeden rukopis je ve všech ostatních, v nichž se ekvivalent nachází, výraz *hromadník* ve významu ‚podílník, člen společenství vlastníků, společný majitel‘ uveden; jedinou výjimku tvoří nejmladší rukopis M_4 , v němž se vyskytuje místo výrazu *hromadník* synonymní označení *společník*, jde tedy o osobu, která má podobně jako *hromadník* na něčem podíl, především podíl na rodovém majetku (*Má-li jeden diel na jednom domu aneb na jedné huti, ten móž svůj diel zastaviti aneb prodati bez toho vuole toho **společníka**, kteréhož druhá polovice jest* [M_4 -69r]).

14 Užito ve významu ‚podílník, člen společenství vlastníků‘ (viz Vokabulář webový).

Variabilita při volbě ekvivalentů zřejmě souvisela s osobou překladatele — jeho idiolektem, vzděláním a zkušenostmi.

4.3.2 DVĚ SYNONYMA V ŘETĚZCI

Dva synonymní výrazy — německý termín a jeho český ekvivalent — zapsané vedle sebe se zřejmě zdály být při překladu do češtiny vhodnou a snadnou pojistkou proti nedorozumění. Dá se předpokládat, že český výraz byl českým uživatelům srozumitelný a německý výraz jim sloužil jako zpětná vazba pro správný překlad, kdy si účastníci komunikace mohli ověřit shodu či podobnost významů obou termínů. Tento způsob nakládání s přejímkami byl však možný jedině v případě existence ekvivalentu českého původu. Jako příklad lze uvést spojení *gešaft aneb orudovanie* v kontextu *v těch dětí gešaftu aneb orudovanie* [P-324r] — *v těch dětí gešaftu a jednání* [N₂-45ra-45rb]). Různé grafické formy slova *geschaft* byly tehdy obvyklé a jejich zápis závisel na konkrétním písaři, neboť žádná ortografická pravidla, jak je známo, neexistovala: *gešoftu* [M₅-46r], *gšaftu* [M₃-44rb], *gesaftu* [N₁-84ra], *geschaftu* [L₁-22vb], *gescheftu* [R-79], *kšaftu* [H-22ov]. Zmíněná pasáž chybí v rukopisech M₇ a J. Pouze v jednom případě, a to v rukopisu L₂, nebyla v pasáži použita dvě synonyma, nýbrž jeden germanismus (*v těch dětí gšavtu* [L₂-36rb]).

Nejen v oblasti právní či správní, ale i v oblasti každodenního života vedle sebe při pojmenování objektů, jevů a úkonů často stojí v českém překladu dva synonymní výrazy — např. *v jich dělnicích a verkstaviích* [P-327r]. První z nich je český, druhý je přejímkou z němčiny (střhn. *wercstat*), spojeny jsou kopulativní spojkou *a*. V tomto pořadí byly uvedeny v téměř všech rukopisech s českým překladem Míšeňské právní knihy (pasáž s tímto řetězcem chybí jen v rukopisech M₇ a J). Přejímka byla, jak se stávalo u složitějších německých přejímeč, zaznamenána různým grafickým způsobem — *verštatiech*, *verkstaviích*, *wergstatiech*, *verkštatiech*, *verkstatiech* či *verštatiech*.

Ve vytvářených párech synonym se kromě nejčastější spojky *a* objevuje také její konkurent — spojka *aneb*, jak dokládá následující příklad: *Když to bidlo mohú dolóv vzieti a ten uvoj aneb ten slyngé mohú dolóv vléci aneb jakož jej mohú dolóv vzieti* [P-328r]. Pasáž chybí v rukopisech M₇, L₂, J a H. Jinak je však formulovaná v rukopisech N₂ a M₄, a to pomocí vazby *jako německy slove ...*:

Když to bidlo mohú dolóv vzieti a ten úvazek, jakož slove německy slyngé, mohú dolóv vléci [N₂-52vb]. — *Když to bidlo nemóž doluov vzato býti a ten úvazek, jako německy slove šlyngé, mohú dolóv vléci aneb jakož jej mohú dolóv vzieti* [M₄-57r].

U českého ekvivalentu *úvazek* je použito synonymum *uvoj*; tvar *svoj* v páru v rukopisu L₁ je chybný [L₁-26va].

Možnost spojení německého termínu a českého ekvivalentu platí opět nejen pro doposud zmiňovaná substantiva, ale i pro slovesa a adjektiva. U sloves může sloužit jako příklad spojení *čaká aneb haruje*. Sloveso *haruje*, které patřilo ke každodennímu životu, nebylo výlučně spjato s oblastí právní. Zřejmě vzhledem k tomu, že to bylo v němčině polysémické sloveso, připojil překladatel i české synonymum, aby bylo jasné, o jaký význam se v kontextu jedná: *Ten žalobník má najprve v čáru přijíti*.

A jestliže jemu druhý dlúho **čaká aneb haruje**, ... [P-370v]. V rukopisech J a K tato pasáž chybí, v rukopisu M₇ je použito jen první sloveso a germanismus, tedy druhé sloveso, chybí (*dlúho čaká* [M₄-118v]). Vokabulář webový uvádí u slovesa *čakati* mimo jiné významy ,čekat, být připraven; vyčkávat, trávit čas do uskutečnění něčeho; otálet, váhat; setrávat, zůstat, meškat'; sloveso *harovati* znamenalo ve staré češtině pouze ,čekat, dlouho vyčkávat'.

Řetězce ze dvou synonym se objevovaly v překladech i u adjektiv, např. v páru *vygradovaná a vypravená* v následujícím kontextu:

Ta dcera, kteráž v domu jest neoddělená, ta nedělí mateřina gradu s tú sestřú, ješto jest ven vygradovaná a vypravená [P-308v] — *Ta dcera, kteráž v domu jest neoddělená, ta nedělí mateřina gradu s tú sestřú, ješto jest ven vygradovaná, vypravená* [R-28]. — *Ta dcera, kteráž v domu jest neoddělená, ta nedělí mateřina gradu s tú sestřú, ješto jest oddělená* [M₇-77r] — *Ta dcera, kteráž v domu jest neoddělená, ta nedělí mateřina dielu s tú sestřú, ješto jest ven oddělená* [M₄-18r] — *Ta dcera, kteráž v domu jest neoddělená, ta nedělí mateřina gradu s tú sestřú, ješto ven jest vypravená* [N₂-12ra]. — *Dy tochter dy in dem hawse ist vmbestat dy en teylet nicht der múter gerade mit der swester, dy ausgeradet ist* [B-8ra].

V německém textu bylo použito participium slovesa *ausraden* ve smyslu ,vybavit, opatřit výbavou'. Tomu odpovídá i germanismus *vygradovaná*, u něhož jde o kalk — německá předpona *aus-* byla převedena do češtiny, slovesný základ byl ponechán a byl opatřen českou koncovkou. Výrazy *vypravená* a *oddělená* je možno považovat v tomto kontextu za synonymní. Je třeba uvést stručnou sumarizaci — dvojice slov složená z kalku a českého ekvivalentu byla použita v 15 rukopisech, z toho v 11 případech se mezi oběma výrazy vyskytuje kopulativní spojka *a*; ve čtyřech případech je použit asyndeton (*vygradovaná vypravená*). Ve čtyřech rukopisech byl použit jeden český výraz, a to buď *oddělená* (M₇, M₄), nebo *vypravená* (L₂, N₂). Jak je patrné z poslední ukázky v rukopisu M₄, byl převeden do češtiny i právní termín *grad/grad* — spojení *mateřina gradu* odpovídá spojení *mateřina dielu* [M₄-18r].

Ne v každém rukopisu musela být dvojice synonym vytvořena pouze v tematické oblasti právní terminologie. Mohlo se stejně tak jednat o výrazy z každodenního praktického života. V následujícím příkladu jde o slovo latinského původu, snad hlavně kvůli tomu byl pro jistotu připojen i český výraz, nikoli však ve všech zkoumaných rukopisech. Jen ve čtyřech rukopisech (L₁, L₂, N₂ a M₄) se vyskytují dvě synonyma v asyndetickém připojení, nikoli např. v rukopisu P a dalších 13 manuskriptech, v nichž se nachází pouze spojení *v jedné kaverně/taverně/taberně/thaberně*:

Stane-li se náhoda v jedné kaverně, v krčmě aneb sic jinde na vraždách ... [L₁-31va]. — *Stane-li se nehoda v jedné taberně, krčmě aneb sic jinde na vraždě* [M₄-66r] *Stane-li se nehoda v jedné taverně aneb sic jinde na vraždě, ...* [P-332v]

Výraz *taberna* pochází z italského slova *taverna* a používal se i tehdy ve významu ,hostinec'. V příslušné pasáži se nachází ve dvou rukopisech (M₇, L₁), jak tomu občas u slov cizího původu bývalo obvyklé, nepatrně zkomolený tvar *kaverna*. Ve zmíněných čty-

řech českých překladech s asyndeticky spojenými synonymy se slovo *taverna/kaverna* spojilo s výrazem *krčma*, který je slovanského původu. Zřejmě se u něj právem předpokládala všeobecná znalost významu.

4.3.3 TO JEST...

Předchozí řetězení dvou synonym k vysvětlení významu slova nebylo jedinou možností, kterou si překladatel či písař při sepisování českých překladů k sémantizaci vybral. V několika případech byl použit obdobný postup, i když méně odpovídal stylu tehdejšího právního jazyka, který běžně a s velkou oblibou pracoval s binominálními řetězci. Při tomto postupu překladatel či písař zapsal německý výraz a český ekvivalent za připojení vazby *to jest/to je* (např. *Ktož gvaru, to jest zprávy, před právem prosí pro dluh* [P-382v], ve všech rukopisech je v tomto příkladu formulace jednotná, pasáž chybí jen v J, M₇ a K). Jako by překladatel či písař počítal s tím, že porozumění německým přejímkám činilo uživatelům německých právnických textů potíže, zvolil tuto cestu.

Nejprve německý výraz a poté vysvětlení použil překladatel či písař i v dalších případech, např. při zapsání termínu *erbgat*, přejímka z němčiny, která byla adaptována v rovině morfologické (srov. tvar s svým *erbgatem*). Ve 14 rukopisech byla tato přejímka použita s dodatkem *to jest...* v tomto kontextu: *Sedí-li jeden muž s svým **erbgatem, to jest hromadným dědicem**, po svého otce smrti s tím zbožím* [P-310r]. Pouze ve třech rukopisech (L₂, N₂, M₄) byl použit nejprve český ekvivalent a německý termín byl vzápětí uveden vazbou *jako slove německy*. Formulace zní i co do výběru jazykových prostředků podobně, což vede k otázce po zdroji, který písaři/překladateli při vyhotovování rukopisu sloužil:

*Sede-li [!] jeden muž s svým **dědičným hromadníkem, jako slove německy erbgat**, po svého otce smrti s tím zbožím* [L₂-16rb]. — *Sedí-li jeden muž s svým **dědičným hromadníkem, jakož slove německy erbgat**, po svého otce smrti s tím zbožím* [N₂-19ra]. — *Sedí-li jeden muž s svým **dědičným společníkem, jako slove německy erwgut** [!] a česky slove gruntovní aneb domovní statek [!], po svého otce smrti s tím zbožím* [M₄-21r].

Je třeba uvést, že v rukopisu M₇ je tato pasáž chybně přeložena (*Pakli jest dědicem, po smrti otce svého toho zboží s tím svědomím* [M₇-78v] — *Syczczet eyn man mit seynen erbegaten nech seynes vater tode mit seynen gute* [B-9rb]); podobně i v rukopisu M₄ došlo vynecháním podstatné části textu ke vzniku chyby — *erbgat* a *erbgut* jsou odlišné výrazy a zaměnit je není možné. Chybně byl zapsán i výraz *erbgat* v rukopisu T (*se vším [!] erbystatem* [T-23r]) a H (*s svým erbergkartem* [H-207r]). Českých ekvivalentů, které byly zaznamenány, se objevilo hned několik — *dědičný hromadník, hromadný dědic a dědičný společník*.

Podobně jako u předchozích možností, jak přiblížit význam slov uživateli, se způsob s vazbou *to jest* neomezoval výlučně na oblast právní terminologie, jak opět mohou doložit následující příklady z rukopisu P, v němž se nachází mimo jiné sdělení *jeho vantkastny aneb banzy, to jest súdekové a přístodolci* [P-333v]. Tato formulace se objevila

v českých překladech celkem 14krát. Ve známé skupině rukopisů vyhýbajících se více či méně důrazně přejímkám, a to v rukopisech M_7 , L_1 , L_2 a M_4 , chybí dokonce přejaté výrazy *vantkastny*, tedy německá přejímka ve významu ‚nástěnné skříňky‘, a *banzy* ve významu ‚kůlny, přístodůlky‘ a část textu obsahuje pouze formulaci *neb jemu zamčeni sú jeho súdekové a přístodolkové* [L_1 -32va; L_2 -50va; podobně i M_7 -94r; M_4 -68r]. Zajímavé je, že německá předloha obsahuje jiný výraz, který nebyl převzat ani do jednoho rukopisu: *wenn ym vorslossen sey seyne gewer* [B-27rb]. Termín *gewer* byl v tomto kontextu použit jako nadřazený pojem ve smyslu ‚vlastnictví, majetek‘.

neb jemu zamčeny sú jeho vantkastny aneb banzy, to jest súdekové a přístodolci, že on nemož fentovati za svú činži [P-333r]. — *a má s ortelem tázati, že jemu jsú zamčeni přístodolci aneb súdekové, že on nemuž fentovati za svú činži* [M_7 -94r]. — *neb jemu zamčeni sú jeho súdekové a přístodolkové, že on nemož fentovati za svú činži* [M_4 -68r].

Vysvětlení typu „*to jest/to je*“ se objevuje v některých rukopisech a kontextech, v nichž byly k sémantizaci použity i jiné způsoby. Takovou bohatší škálu možností představuje v různých českých rukopisech spojení *pochovati/pohřebati/pohřesti na hřbitově, to jest na kyrchově* [L_1 -17va; M_1 -54va]. V rukopisech M_6 , R a N_1 stojí obě substantiva bez vazby *to je* v asyndetickém spojení: *pohřebati/pochovati na hřbitově na kyrchově* [M_6 -237ra-rb; R-61; N_1 -75va]. Syntagma je zajímavé i z hlediska zastoupení jednotlivých substantiv. Slovo *krchov* se vyskytuje ve čtyřech rukopisech [M_7 , M_5 , H, M_4], *hřbitov* v devíti rukopisech [K, P, L_2 , L_3 , T, M_3]; oba výrazy v asyndetickém spojení se spolu objevují třikrát ([M_6 -237ra-rb; R-61, N_1 -75va]) — *mají jej však pochovati na hřbitově na kirchově* [R-61].

Na tomto místě studie budiž připojen následující krátký exkurz. Je s podivem, že se v rukopisu P objevuje pouze jednou slovo *krchov*, které v německém textu Míšenské právní knihy odpovídá výrazu *kirchhoff* (*Ktož židovskému krchovu žalost učiní* [P-351v-352r] — *Wer der Juden kirchhoff keyn leyt czu czewhet* [B-42ra]). V ostatních šesti dokladech, jež poskytuje rukopis P, je slovo *hřbitov* (*na hřbitovech, na hřbitoviech* [P-355v, 383v] nebo spojení s předložkou *na hřbitově* [P-362v, 364r, 368r, 387v]); v německy psaném rukopisu B je na těchto místech *kirchhof/kyrchhoff* ve tvaru, který odpovídá kontextu. Na vzniku dnešního tvaru *hřbitov* se podílel výraz *friedhof* a vývoj byl složitější, neboť v českém konsonantickém systému chybělo *f* a u přejímaných slov bylo nahrazeno konsonantem *b* nebo *p* (srov. Pleskalová, 2009, s. 33). Čeština má příklad ve výrazu *břítov* (ze sthn. slova *frithof*, střhn. *vrithof*; první komponent německého substantiva měl základ ve střhn. slovese *vrieden* ‚udělat plot, ohradit‘), z něhož vzniklo slovo *hřbitov*, které je doloženo u Klareta (srov. *brzytow*, Flajšhans, 1928, s. 246; Machek, 1968, s. 187).

Mladší slovo *hřbitov* převládá ve čtyřech rukopisech — v rukopisech P (1469), L_3 (1485), T (1486) a V (15. století); existují však dva rukopisy — M_4 (1516) a M_5 (1455), v nichž se toto dnes běžné slovo vůbec nevyskytuje. Překvapující je fakt, že jeden z nich pochází z roku 1516, což vede k úvaze, že stáří manuskriptů zřejmě nebylo pro výskyt určitých výrazů rozhodujícím faktorem. Daleko důležitější pravděpodobně bylo, který rukopis sloužil písaři jako předloha.

V sedmi rukopisech (L_1 — 1479, H — 1495, M_6 — 1499, R, M_1 , N_1 , N_2 — XV. stol.) je slovo *hřbitov* na místě svého prvního výskytu v textu vysvětleno synonymem *krchov/kyrchov/kirchov*, které je připojeno buď asyndeticky (*na hřbitově na kyrchově/kirchově/krchově* — M_6 -237rb, R-61, N_1 -75va), nebo spojkou *nebo* či *aneb* — *krchovu aneb hřbitovu* (N_2 -100ra); objevuje se také zmíněná parafráze (*na hřbietově, to jest na kyrchově*, L_1 -17va). V jednom rukopisu se místo tvaru *hřbitov* objevuje starší varianta *břítov* (*kyrchov nebo břítov*, H-295v). V německém textu Míšeňské právní knihy se nachází, jak již bylo uvedeno, výlučně výraz *kirchhoff/kyrchhoff* [B-318v, 339v, 355v, 362v, 364r, 368r, 383v], nikoli *friedhof*, z něhož se dnes běžné slovo *hřbitov* vyvinulo.

4.3.4 NĚMECKY SLOVE...

Další možností, jak zařadit odborný německý termín do českého překladu, byl zápis českého ekvivalentu a poté německého protějšku uvedeného slovy *německy slove/německy...* Formulace se objevuje ve všech českých rukopisech u více než desítky právních termínů s výjimkou neúplného rukopisu J. Tento způsob práce překladatele či písaře s německými termíny v českém překladu vede k následující úvaze: překladatel či písař si uvědomoval, že jde o český text, použil proto český termín jako první v pořadí, pro větší přesnost však uvedl i termín německý, u něhož považoval za potřebné zmínit i původ. Tato informace by mohla svědčit o preferenci češtiny a mohla by také znamenat vyjádření jisté rezervovanosti vůči německým termínům. Četné zkomoleniny u německých výrazů dokládají další důležitý fakt: písaři zřejmě německé výrazy neznali a nerozuměli jim. Grafických variant, často i značně rozdílných, je u některých termínů mnoho, např. místo *urfehde* bylo zapsáno *ursed*, *urred*; místo *urfried* se objevuje např. ne příliš podobná verze *urfos*.

Zmíněná kombinace germanismu a českého výrazu zapsaná do textu českého překladu se týká hlavně právních termínů, např. slovesa *tyrmovat*, substantiva *anfertygovanie*, označení funkcí ve správě a především činností v oblasti práva, např. závazků a slibů, ale též pokut. V následující části kapitoly to dokládá několik ukázek výskytu termínů v rukopisech Míšeňské právní knihy, které budou předloženy poté, co bude výraz stručně představen:

a) *Tyrmovat*, rnhn. *termen* — ,posadit na určité místo, umístit; zasvětit; posvětit; učit; věnovat‘:

Žádný nemá ortele naleznúti jedno ten, kterýž ku právu a k lavicem svěcen jest, ješto německy slove tyrmován [P-372r-v]. — *Nymant sal orteyl výnden wen, der der czu gerichtē odir czu der banck getyrmēt ist* [B-57ra].

Sloveso mělo v analyzovaném dokumentu poměrně důležitou úlohu. Snad i proto přejímka *tyrmován* chybí jedině ve dvou rukopisech, a to v rukopisech L_1 a L_2 , v nichž je místo ní použit český ekvivalent — sloveso *usaditi* ve významu ,usadit; dosadit, ustanovit do úřadu‘ (srov. Vokabulář webový): *Nižádný nemá ortele naleznúti jedno ten, kterýž ku právu a k lavicem jmenovaným jest usazen* [L_1 -87va].

b) *Anfertygovanie*, rnhd. *anfertiugung* — 'soudní žaloba; námitka, napadení, odpor; nařčení, pomluva, obvinění':

*Kdež haněnie, ješto slove německy anfertiugovanie, má usvědčeno býti jako v někte-
rých městech a v panských usazeno jest [P-385r] — Wo man eyne anevertigung irczew-
gen sal in eczlichen steten vnd herschafft [B-66vb].*

I u tohoto germanismu nacházíme v rukopisech výjimky, které tradičně tvoří rukopisy M₇, K a J, v nichž celá pasáž textu s tímto výrazem chybí. V rukopisu H a N₂ se sice příslušná pasáž nachází, avšak přejímka v ní zapsána nebyla, místo ní se v textu nachází český ekvivalent *haněnie*:

Kdež haněnie jest, to má usvědčeno býti tak, jakž v některých městech obyčej jest i v městech panských to usvědčenie býti má samým třetím lidí nenarčených [H-284v]. — Kdež uneučtenie a haněnie má usvědčeno býti, jako v některých městech a v některých panstvih usazeno jest, to má usvědčeno býti sám třetí nenarčených lidí [N₂-171va].

V obou rukopisech byl použit český ekvivalent — *haněnie*. Podle Vokabuláře webového se význam tohoto výrazu shoduje s významem přejatého slova *anfertiugovanie* (srov. Vokabulář webový).

c) *Frevelbuse* — rnhn. *frefelpus*, peněžítá pokuta':

Bude-li o to tříkrát nabiezěn, tehda proskutčí skutečně a proviní on tři protivenstvie pokuty, ješto slove frevelbuse [P-331r]. — Bude-li o tom nabiezěn tříkrát a napomanut, tehda pro ty viny tři pokuty z pýchy a z protivenstvie, jako slove německy frefelpus [L₃-47ra].

V textu byl použit také český ekvivalent *pokuta*, a to ve všech rukopisech s výjimkou M₇ a J, kde chybí celá pasáž, v níž se výraz vyskytuje; v pěti rukopisech (L₂, M₃, M₆, N₂, M₄) byla zapsána vazba *jako slove německy frefelpus*, v dalších 12 rukopisech se uvádí *ješto slove frefelpus*.

d) *Urfede* — rnhn. *urfed*, přísěžné zřeknutí se pomsty, nepřátelství, konec sporu; psaný dokument o tom':

Přísěžné zřeknutí se pomsty se většinou týkalo lidí, kteří byli uvězněni po spáchání trestného činu. Akt zřeknutí se pomsty představoval jistou formu slibu, čímž lze vysvětlit použití tohoto výrazu v příslušných pasážích Míšeňské právní knihy.

Dá-li jeden vězeň penieze aneb bude prázden puštěn bez peněz, kterýž slib on potom učiní, jakož německy slove urred [!], aneb přísěhne, to jest poklid učiniti, ten on má z práva držeti [P-378v] — Dá-li jeden vězeň penieze dáti aneb bude prázden puštěn bez peněz, kterýž on slib v tom učinil, jakož německy slove urfed, aneb přísěžné, to jest poklid učiní, ten on má z práva držeti [L₁-96vb] — Gebit eyn gevangner gelt ad ledig

wirt ane gelt, welch glůbde her denne gelobit vnd sweret, dy sal her durch recht halden stete [B-61vb].

Pasáž chybějící v rukopisech M₇, K a J, v níž je kromě německého výrazu, který ostatně ani v jednom ze čtyř německy psaných rukopisů B, O₁, O₂, V není uveden, obsahuje i českou sémantizaci německého termínu *urfede*: *aneb přisežné, to jest poklid učíní* [P-378v]. Samotný raně novohornoněmecký termín zní *urfed*, v pasáži je ve čtyřech rukopisech uveden chybný tvar *urred* — vedle rukopisu P také v L₃-74va, M₃-152vb a W-136; v rukopisu H je tvar rovněž chybný — *urserd* [H-277v].

e) *Verbus*, rnhn. *werbusze* ‚pokuta za porušení záruky‘

V podobném stylu jako informace o *urfedu* byla psána i tato pasáž s právním termínem a jeho vysvětlením (tradičně chybí v rukopisech M₇, K a J):

ten varovnú musí trpěti zprávnú pokutu, ješto slove německy werbusz, to jest ruka neb ty prsty, s kterýmiž jest on zprávu aneb ten gvar slíbil [P-382v] — *her mus leyden were geltbůsse adir werebůsse, das ist dy hant adir dy vyngere, do mete her dy gewere adir globde gelobit hat* [B-65ra].

U tohoto termínu se objevily grafické varianty *werphus*, *verphus*, *verpus*, *werpuz*, *verpuz* a další.

f) *Urfríd*, rnhn. *urfried* ‚zřeknutí se pomsty, nepřátelství, konec sporu‘

Ale smlůva a přisežný mír, kterýž kromě práva stal se jest, ješto slove německy urfred, usvědčen má býti sám sedm [P-385r]. — *Abir sůne vnd orfride, dy awswendig gerichtes geschyet, irczewget man selb sebende* [B-66vb].

Urfride, *orfryde* nebo *orfride*, příp. jiná grafická varianta se objevuje v každém ze čtyř zkoumaných německých rukopisů čtyřikrát. Kromě rukopisu B (viz výše) i v dalších třech:

Wenn sune vnd vrfride an gerichte geschen, die erczewget man mit Schöpfen in weikbilde [O₁, 91r].

Sune vnd orfryde, dy an gerichte geschen, dy irczewget man mit richter vnd mit schepphen In weichpilde [O₂-103ra].

Aber sune vnd orfride, dý auswendig gerichtes geschiet, irczeuget man salb sibende [V-179rb].

Tento právní termín byl v českých rukopisech velmi komolen, zřejmě z toho důvodu, že pravděpodobně nebyl příliš známý. V rukopisech nacházíme tvary značně vzdálené tomu původnímu, např. *urfos* [M₅-146r, L₁-107vb, L₂-121va], *urfed* / *urffed* [T-134r, M₃-167rb, M₆-363vb, M₁-145va, N₁-174ra] (což si zřejmě písař či překladatel pletl s výrazem *urfehde*), a nesrozumitelný tvar *urserg* [H-284v].

g) *Odhalenie řiti, rnhn. arsch blicken*¹⁵

Podobná sémantizace jako u důležitých právních termínů se objevuje i v oblasti každodenních problémů a sporů ve městě, např. při odhalování intimních míst na těle člověka při konání potřeby:

Neb to slove odhalenie řiti, německy ars blyncken, kdež tu nižádný nemá druhému v ni nahlídati ani poslouchati [P-330v] — Neb to slove odhalil řiť, jakož německy slove ars blekken tu, kdež nižádný druhému nemá v ni hleděti ani poslouchati [L₂-46ra] — Wenn is heysset eyne ars blecke, do nymant dem andern in sehen mag, noch sal noch hõren [B-25ra].

Spojení *odhalenie řiti* se objevuje s jedinou výjimkou (rukopis L₂, v J pasáž chybí) ve všech rukopisech. Předchozí pasáž chybí v rukopisech M₁, K, J a N₁.

V právě zmíněných příkladech, které se až na ten poslední týkaly právní terminologie, se vazba *ješto slove (německy)* objevovala v příslušných částech textu ve většině rukopisů Míšeňské právní knihy. Najdeme v ní i takové pasáže, v nichž je použití vazby *ješto slove (německy)* omezeno pouze na jeden, případně jen na několik rukopisů. Mezi nimi se téměř stále opakují rukopisy L₂, M₄ a N₂:

O králevy a ciesařské moci jakož stará práva knihy popisují [P-331v]. — O králové a ciesařské kladbě, to jest moci, jakož slove německy ban, staré práva kněhy popisují [L₂-48ra] — O králevej a ciesařskej klatbě, to jest moci, jakož slove německy ban, jakož staré práva knihy popisují [N₂-589vb] — O králevy a ciesařské klatbě, to jest moci, jakož slově německy ban, jakož stará práva knihy popisují [M₄-64v] — Von keyserlicher vnd koniglicher gewalt, Als dy alden recht bucher beschriben [B-26ra].

O světěm Bartoloměji jest všeliká činže zaslůžena [P-335r]. — O světěm Bartoloměji jest všeliká činže zaslůžena a služba zaslůžena, jakož německy slove pfleg [N₂-65va]. — O světěm Bartoloměji jest všeliká činže zaslůžena, služba zaslůžena, jakož německy slove pfleg [M₄-70v]. — Od svatě Valpurgie jest všeliká činže zaslůžena, jakož německy slove pfleg [L₂-52rb-52va]. — Czu sant Bartholomei tage ist aller hande czýns vnd phlege vordýnet [B-28rb].

Jak je z těchto ukázek dokládajících použití vazby *ješto slove německy* v textu Míšeňské právní knihy patrné, je možné ji považovat za výraznou snahu překladatele nebo písaře upozornit na fakt, že pro určitý jev existuje v češtině adekvátní výraz, kterému byla dána v textu jednoznačně přednost.

15 Německý a český výraz spolu souvisejí, ale nejsou to ekvivalenty. Souvislost spočívá v tom, že odhalení jistých částí těla při konání tělesné potřeby svádělo k možnosti pozorovat tyto partie a naslouchat zvukům při konání potřeby, což se v Míšeňské právní knize zakazovalo.

5. ZÁVĚR

Překladaelé nebo písaři byli nuceni věnovat při vyhotovování českých překladů Míšeňské právní knihy mimořádnou pozornost německým právním termínům a jiným odborným výrazům, pro které v češtině dosud neexistovaly vhodné ekvivalenty, avšak jen malá část z nich byla převzata do češtiny a použita v českém textu bez jakéhokoli bližšího vysvětlení. Šlo pravděpodobně o takové germanismy, které již byly v česko-německém bilingvním prostředí dobře známy. Vedle právních termínů souvisejících se správou města to byly i germanismy z jiných oblastí každodenního života, např. z oblasti stavebních prací. V některých rukopisech se u těchto slov objevuje bližší vysvětlení, někdy dokonce i český ekvivalent, který je zapsán spolu s přejímkou.

Možností, jak vytvářet české ekvivalenty pro přejatá slova či jak přiblížit uživatelům význam těchto slov, bylo několik. Ekvivalenty byly často vytvářeny doslovným překladem za zachování struktury slova či sousloví — vznikaly kalky. Významy přejatých slov byly přibližovány kombinací německého termínu a českého ekvivalentu či použitím německého termínu a jeho vysvětlením nebo parafrází pomocí vazby *to jest*. Do českého textu překladaelé či písaři zapisovali německé termíny spolu s českými ekvivalenty německého termínu a s uvedením *to slove (německy)*, což lze interpretovat jako snahu o potvrzení správnosti významu českého ekvivalentu na pozadí německého termínu, ale i jako možnost dát najevo zdrženlivý postoj vůči německým termínům v době, kdy čeština byla v českých městech jednacím jazykem městských rad. Germanismy převzaté do českých překladů nebyly automaticky zařazovány do všech dochovaných rukopisů a záleželo především na překladateli nebo písaři, jaké možnosti zvolí. Výraznou snahu nahradit germanismy českými lexikálními prostředky vykazují především rukopis L_2 , zřejmě používaný ve městě Litoměřicích a v celém městském právním okruhu, rukopis N_2 a nejmladší rukopis M_4 . Jak ukazují i tyto dílčí výsledky, ovlivnění vývoje jazykových záležitostí v Čechách husitským hnutím se zrcadlí i v rukopisech Míšeňské právní knihy. Zatímco např. ve městě Olomouci byla i nadále používána německá verze, vznikaly pro česká města, která se řídila sasko-magdeburským právem, české překlady. Dnes již lze jen stěží určit, zda některé české lexémy vyskytující se v překladech Míšeňské právní knihy nebyly již předtím známy. Jisté však je, že důležitost tohoto právního dokumentu pro organizaci městského života vedla k větší frekvenci užívání určitých výrazů, které se jako kalky či nové tvary tímto způsobem dostávaly do povědomí uživatelů a přispívaly k obohacení jejich slovní zásoby.

Tímto dílčím výzkumem, jehož výsledky jsou v předkládané studii představeny, nejsou všechny otázky položené v úvodu studie zdaleka vyčerpány. Výzkum lexika v dochovaných 19 exemplářích Míšeňské právní knihy nabízí vzhledem k výjimečnosti pramenů řadu dílčích témat, která zatím nebyla zpracována a k nimž se bude třeba ve výzkumu ještě vracet.

OPEN ACCESS

PRAMENY

Míšeňská právní kniha — německý text:

Moravský zemský archiv v Brně, G 10 Sběrka rukopisů, sign. 259 Míšeňská právní kniha (sigla B).

Národní knihovna ve Vídni, fond Knihy, sign. Cvp 14 869 (sigla V).

Zemský archiv v Opavě — pobočka v Olomouci, Kapitulní knihovna, sign. CO 403, I. část

rukopisu: Magdebursko-vratislavské nesystematické právo z roku 1352, II. část rukopisu: Míšeňská právní kniha z roku 1403 (sigla O₂).

Zemský archiv v Opavě — Státní okresní archiv Olomouc, fond Archiv města Olomouce, Knihy, sign. 1304 (sigla O₁).

Míšeňská právní kniha — české překlady:

Státní okresní archiv Klatovy, fond Archiv města Horažďovic, sign. A II 2 (sigla H).

Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, fond Archiv města Jevíčka, sign. A III (sigla J).

Okresní museum Klatovska v Klatovech, sign. sine (sigla K).

Státní okresní archiv Litoměřice, Archiv města Litoměřic, sign. IV A1 (sigla L₁).

Státní okresní archiv Litoměřice, Archiv města Litoměřic, sign. IV A2 (sigla L₂).

Státní okresní archiv Litoměřice, Archiv města Litoměřic, sign. IV A3 (sigla L₃).

Knihovna Národního muzea Praha, sign. II C 9 (sigla M₁).

Knihovna Národního muzea Praha, sign. II D 3 (sigla M₂).

Knihovna Národního muzea Praha, sign. II D 9 (sigla M₃).

Knihovna Národního muzea Praha, sign. II F 3 (sigla M₄).

Knihovna Národního muzea Praha, sign. III E 46 (sigla M₅).

Knihovna Národního muzea Praha, sign. V C 9 (sigla M₆).

Knihovna Národního muzea Praha, Křivoklátská knihovna, sign. I d 13 (sigla M₇).

Národní knihovna Praha, sign. XVII D 6 (sigla N₁).

Národní knihovna Praha, sign. XXIII D 164 (sigla N₂).

Parlamentní knihovna Praha, sign. sine (sigla P).

Lobkovická knihovna zámku v Nelahozevsi, sign. R VI Fb 23 (sigla R).

Státní oblastní archiv v Třeboni, sign. B 3 (sigla T).

Österreichische Nationalbibliothek ve Vídni, sign. Cvp 15401 (sigla W).

EDICE PRAMENŮ

CIM = Codex juris municipalis regni Bohemiae.

Sběrka pramenů práva městského Království českého. Vydává Jaromír Čelakovský. II.

Privilegia královských měst venkovských z let 1225 — 1419. Praha: Tiskárna dra. E. Grégra 1895.

FLAJŠHANS, V. (1928): *Klaret a jeho družina*.

Sv. II. Texty glosované. Text z rukopisů upravil a vydal Václav Flajšhans. Praha: Česká akademie věd a umění.

SPÁČILOVÁ, L. — SPÁČIL, V. (2004): *Památná kniha olomoucká (kodex Václava z Jihlavy) z let 1430–1492, 1528*. Vydali Libuše Spáčilová a Vladimír Spáčil. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého.

SPÁČIL, V. — SPÁČILOVÁ, L. (2010): *Míšeňská právní kniha. Historický kontext, jazykový rozbor, edice*. Vydali Vladimír Spáčil a Libuše Spáčilová. Olomouc: Nakladatelství Olomouc.

LITERATURA

- JUNGMANN, J. (1838): *Slovník česko-německý*. Sv. 4. Praha: Arcibiskupská knihtiskárna.
- MACHEK, V. (1968): *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- NEWERKLA, S. M. (2011): *Sprachkontakte Deutsch — Tschechisch — Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Belegage, bisherige und neue Deutungen*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- PFEIFER, W. et al. (1989): *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen (H-P)*. Berlin: Akademie-Verlag.
- PLESKALOVÁ, J. (2009): *Stará čeština pro nefilology*. Brno: Masarykova univerzita.
- SPÁČILOVÁ, L. — SPÁČIL, V. — BOK, V. (2014): *Glosář starší němčiny k českým pramenům. — Glossar des älteren Deutsch zu böhmischen Quellen*. Olomouc: Memoria.
- SPÁČILOVÁ, L. (2017): Binominální slovní spojení v Míšeňské právní knize a jejím českém překladu. Příspěvek k historické frazeologii. *Časopis pro moderní filologii*, 99, 1, s. 7–28.
- VESELÝ, J. (2002): Český překlad od středověku do národního obrození. In: HRALA, M. (ed.), *Kapitoly z dějin českého překladu*. Praha: Nakladatelství Karolinum, s. 11–29.
- WESTHEIDE, H. (1995): Übersetzungsäquivalent — ein zentraler Begriff für Lexikographie und Übersetzungswissenschaft. In: ENKLAAR, J. — ESTER, H. (eds.), *Wechseltausch. Übersetzen als Kulturvermittlung: Deutschland und die Niederlande*. Duitse kroniek 45. Amsterdam — Atlanta: Rodopi, s. 203–218.
- WOODSWORTH, J. (1998): Geschichte des Übersetzens. In: SNELL-HORNBY, M. — HÖNIG, H. G. — KUSSMAUL, P. — SCHMITT, P. A. (eds.), *Handbuch Translatio*. Tübingen: Stauffenburg, s. 39–43.

INTERNETOVÉ ZDROJE

- DWB = Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm. http://woerterbuchnetz.de/cgi-bin/WBNetz/wbgui_py?sigle=DWB [31.01.2020].
- FWB = Frühneuhochdeutsches Wörterbuch, <https://fwb-online.de/> [31.01.2020].
- Lexer = Mittelhochdeutsches Handwörterbuch von Matthias Lexer. http://woerterbuchnetz.de/cgi-bin/WBNetz/wbgui_py?sigle=Lexer [31.01.2020].
- Vokabulář webový. <https://vokabular.ujc.cas.cz/> [31.01.2020].

Libuše Spáčilová | Katedra germanistiky, FF UP | Křížkovského 10, 771 80 Olomouc

ORCID ID: 0000-0001-8657-7625

libuse.spacilova@upol.cz